

KUR'ÂN'IN NÜZÛL SIRASINA GÖRE TEFSİR EDİLMESİ

Hikmet KOÇYİĞİT *

Özet

Kur'ân'ın tefsir edilmesi, Kur'ân'ın nüzûlüyle başlamış bir faaliyettir. Hayatın akışına paralel biçimde tefsir hareketi de ağını genişletmiştir. Müfessirler Kur'ân'ın en güzel ve en sahih şekilde anlaşılması için çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Bu yöntemlerden birisi de Kur'ân'ın nüzûl sıralamasını esas alarak yapılan tefsirdir. Klasik dönemde tefsirler ekseriyetle mevcut Mushaf tertibine göre yazılırken, yirminci yüzyıldan itibaren Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsirinin yazılması gündeme gelmiştir. Bu yöntemin fiilen benimsenmesinde oryantalistlerin Kur'ân'ın nüzûl sıralamasına ilişkin hazırladıkları listelerin büyük etkisi olmuştur. Siyerin ve tarih bilgisinin etkin kullanımını önceleyen bu yöntem, Kur'ân'ın indiği ortamı tahlil ederek Kur'ân'ı canlı bir hitap olarak algılama taraftardır. Bu yöntemin faydaları yanında bazı zaafı da vardır. Mesela bünyesi müsait olduğu halde bu tarzda telif edilen tefsirlerde semantik tahlillere fazla yer verilmemektedir. Ayrıca bu yöntemle yazılan tefsirlerin beklentileri henüz yerine getirdiği söylenemez.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, Kur'ân'ın nüzûl sıralaması, Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsiri, kronoloji, müsteşrik.

Abstract

The Commentary of Quran According to the Order of Nuzûl

The commentary of Quran is an activity that has begun since Quran's nuzûl. The commentary motion widened its network in parallel with life. The commentaries used some different kinds of methods for Quran to be understood most correctly and beautifully. One of these methods is the commentary depending on the order of revelation. The writing form of Quran's commentary in the order of nuzûl began to come into question at the beginning of 20th century while it was usually being written according to the Book of Quran's arrangement in the classical time period. The lists prepared by the orientalist related to the nuzûl order of Quran had an important effect about the acceptance of this method. This method preferring the usage of history knowledge and Siyer supports the perception of thinking that the Quran is a living speech. This method has some weaknesses beside its usefulness. For example semantic analysis have not been put into account mostly in the commentaries compiled like this while its structure is suitable enough. On the other hand it can't still be told that the commentaries written by using this method accomplished all the expectations.

Key words: Quran, The collocation of Quran's Nuzûl, The commentary of Quran according to the Nuzûl order, Cronology, Orientalists.

* Yrd. Doç. Dr., Kafkas Ü. İlahiyat Fakültesi.

Giriş

Sanayi devriminden sonra köyden kente yaşanan göç, insan ilişkilerinde ciddi değişimlere sebebiyet vermiştir. Çünkü kentleşmeyle beraber insanlar arasındaki birincil ilişkiler zayıflamış ve buna bağlı olarak iletişimin duygusal boyutu önemli yaralar almıştır. İletişimde duygusal boyutun ileri derecede zayıflaması “anlama”yı da başlı başına bir sorun haline getirmiştir. Günümüzde sosyal bilimlerde özellikle de dil felsefesinde “anlama” konusunun yoğun biçimde irdelenmesi işte bu toplumsal değişimin bir yansımasıdır.

Çok hızlı değişen modern dünyada, İslam toplumları, içerisinde buldukları kaotik durumdan çıkmak için bir durum tahlili yapmaları gerektiğini fark etmiştir. Bu bağlamda üzerinde en çok durulan konu Kur’ân ve onun anlaşılması meselesi olmuştur. Böylece vahyin özünü anlamaya yönelik araştırmalar hız kazanırken, çeşitli yöntem arayışları da gündeme gelmiştir. Bu arayışlar içerisinde tedricilik (tenzîl) ve onunla sıkı bağlantısı olan Kur’ân’ın nüzûl sırasına göre tefsir edilmesi yöntemi de kendisine yer bulmuştur. Bu yöntem vasıtasıyla Kur’ân’a yönelik bazı çağdaş eleştirilere cevap aramanın imkânı aranmış, Kur’ân’ın anlaşılması ve mesajının modern dünyaya daha canlı bir şekilde iletilmesi hedeflenmiştir.

Kur’ân’ın nüzûl sırasına göre tertip ve tefsiri bir bakıma her ayet ya da ayet grubu için bir sebep bulma ve onu somutlaştırma uğraşısını beraberinde getiren bir faaliyettir. Tefsir tarihinde bidayetinden beri nüzûl sebebinin çok önemli bir konuma sahip olduğu malumdur. Nitekim konuyla ilgili olarak İbn Sîrîn (ö.110/728) şöyle nakletmektedir: “Ubeyde’ye Kur’ân’ın bir ayeti hakkında sordum. Bana: “Allah’tan kork ve doğru ol. Kur’ân’ın ne hakkında indiğini bilenler öldü gittiler” dedi.¹ Müslümanların Kur’ân’ın tenziline verdikleri ehemmiyet Draz’ın (1894-1958), “tenzîl olgusu aynen tekvîn (yaratma) olgusu gibidir”² sözünde daha bir kristalize olmaktadır. Bir kısım âlimler Kur’ân ilimlerinin en şereflişinin Kur’ân’ın nüzûlünü, Mekke’de ve Medine’de inenlerin tertibini bilmek olduğunu belirtmektedir.³ Bununla birlikte bazı tefsir ekolleri ayetin

1 Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vahidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1998, s. 11; İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî eş-Şâtibî, *el-Muvâfakât*, Dâru İbn Affân, 1997, c. 4, ss. 153, 282.

2 Muhammed Abdullah Draz, “Kur’ân-ı Kerim’in Nüzûl Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri”, çev.: Ahmed Nedim Serinsu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1997, sayı: XXXVII, s. 255.

3 Celâleddîn Abdurrahman Ebû Bekr es-Suyûtî, *el-Itkân fi Ulûmi'l-Kur’ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, ts., c. 1, s. 15; Muhammed Abdülazîm Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-*

indiği ortama diğer bir ifadeyle sebab-i nüzûle hiç de itibar etmemiştir. Söz gelimi İşârî ve Tasavvufî tefsirlerde ayetlerin indikleri ortamın bilgisi önemli görülmemiştir.⁴ Bu durum sûfî müfessirlere daha geniş bir yorumlama alanı açmıştır. Ancak diğer yandan da tarih içerisinde âyetleri tarihî bağlamlarından kopararak anlama çabasının yeni bir Kur'ân tasavvuru oluşturduğunu söyleyebiliriz.⁵

Kur'ân'ı nüzûl sırasına göre tefsir etmede nüzûl dönemini iyi tahlil etme ve Kur'ân'ın mesajını günümüze taşıma amacı vardır. Dolayısıyla Kur'ân'ı anlamada tarihe müracaat etmeyi (siyer bilgisini) etkin kullanma söz konusudur. Sûreleri indirildiği zaman ve zemin içerisinde anlamaya çalışmak, hedefleri açısından bazı farklar olsa da, Fazlur Rahman'ın (1919-1988) önerdiği ikili hareket metodunu çağrıştırmaktadır. Bu anlayışa göre önce, zamanımızdan Kur'ân'ın indirildiği zamana gitmeli; sonra tekrar oradan, kendi zamanımıza dönmeliyiz. Zira Kur'ân, Peygamber'in zamanındaki ahlakî ve toplumsal durumlara ve özellikle onun zamanında ticaretle uğraşan Mekke toplumunun sorunlarına Peygamberin zihni aracılığıyla gönderilen ilâhî bir cevaptır... İlk aşama bir ayetin tarihi ortamını ve çözüm getirdiği sorunu iyice araştırarak, onun delalet(ler)ini veya manasını anlamaktır. İkinci aşama ise Kur'ân'ın belirli özel cevaplarını genelleştirerek, onları genel ahlakî-toplumsal amaç/hedeflerin ifadeleri olarak ortaya koymaktır.⁶ Fakat nüzûl sırasına göre tefsir yazan müfessirlerde Fazlur Rahman'ın çok tartışılan tarihselcilik anlayışını görmek pek mümkün değildir.

Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsir edilmesi aslında Kur'ân'ın nüzûl ortamını teşhise yönelik çabaların ürünüdür. Bu yüzden nüzûl sıralamasında sıkı bir tarihlendirme düşüncesi hâkimdir. Nitekim bu tarz tefsir kaleme alan müfessirlerden M. İzzet Derveze'nin (1888-1984) Hz. Peygamber'in hayatını Kur'ân'a göre yazmasında da bu bakış açısı baskındır.

Kur'ân, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1995, c. 1, s. 164; Muhammed Ebû Şehbe, *el-Medhal li Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Livâ, Riyâd 1987, s. 219.

4 Mehmet Paçacı, *Kur'ân'a Giriş*, İSAM Yayınları, İstanbul 2006, s. 128.

5 Esra Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 234.

6 Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, çev.: Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbasoğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, ss. 55-57.

1.Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsirinin Tarihsel Gelişimi

Tefsir geleneğinde mevcut Mushaf düzeni egemen olmuştur. Bununla birlikte sûrelerin nüzûl sırasına da birçok kaynaktan değinilmiştir. Mesela ed-Dureysî (ö.294/906) Mekke ve Medine döneminde nazil olan sûrelere ilişkin "sümme" atıf harfini kullanarak bir sıralama vermektedir. Bu sıralamaya göre Mekke'de 85 sûre inmiştir ve bunların ilki Alak Sûresi, sonuncusu ise Mutaffifin Sûresi'dir. Medine'de ise 28 sûre inmiştir. Bunların ilki Bakara, sonuncusu Tevbe Sûresi'dir. Buna göre toplam 113 sûre olmaktadır.⁷ Müellif bu sıralamada Fatihâ'yı saymamıştır.

Bir iddiaya göre Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsir edilmesinin ilk örneği sahabe döneminde görülmüştür. Çünkü sahabenin inen on ayeti hayatlarına uygulamadan diğer on ayete geçmemeleri, onların da Kur'ân'ı nüzûl sıralamasına uygun bir yöntemle okuduklarını göstermektedir.⁸ Fakat sahabenin bu tutumunu, Kur'ân'ın nüzul sürecinin henüz tamamlanmamış olmasına bağlamak mümkündür. Dolayısıyla sahabenin, ayetleri beşer beşer veya onar onar öğrenmeleri kendi icatları olmayıp Kur'ân'ın nüzul biçimiyle alakalıdır. Diğer yandan elimizdeki eserleri mevcut Mushaf tertibine göre tanzim edilmiş olsa da, bazı müfessirler tefsirlerini sûreler bazında mevcut Mushaf tertibini gözetmeden yazmış daha sonra mevcut Mushaf'a göre tertip etmişlerdir. Mesela Fahreddîn er-Râzî'nin (ö.606/1210) tefsirini inceleyen İbn Âşûr (ö.1392/1973) onun bazı sûreleri farklı tarihlerde ve mevcut Mushaf tertibine riayet etmeden yazdığını söylemektedir.⁹ Fakat böyle de olsa Râzî'nin tenasüp konusuna çok önem veren müfessirlerin başında geldiğini unutmamak gerekir.

Ayetlerin nüzûl sıralamasını mühim bir mesele haline getiren çeşitli faktörlerden bahsedilebilir. Söz gelimi Kur'ân ilimlerinden birisi olan nesh meselesi ayetlerin nüzûl sıralamasını gündeme getiren konulardan birisi olmuştur. Bu bağlamda İslâmî gelenekte ayetleri nüzûl sırasına göre ele almanın başlıca amili nesh meselesi olmuştur¹⁰ denebilir. Çünkü tanımı, Kur'ân'da olup olmadığı ve sayısı bakımından oldukça problemlili bir konu olan nesh, hangi âyetin önce ve hangi âyetin daha sonra nâzil olduğuna ilişkin bilgiler içermesi bakımından

7 Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyyûb ed-Dureysî, *Fedâilu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1987, ss. 33-34.

8 Fethi Ahmet Polat, "Tefsirin Güncel Sorunları ve Örnek Türkçe Meâller", *Tefsir El Kitabı*, edit.: Mehmet Akif Koç, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 266.

9 Muhammed Fâdil b. Âşûr, *et-Tefsîr ve Ricâluhu*, Mecmeu'l-Buhûsi'l-İslâmî, 1970, ss. 80-81.

10 Suat Yıldırım, *Kur'ân'a Bakışlar-1*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2011, s. 96.

kronolojik anlayışın olduğu bir alan olmaktadır. Nesh, öncelikle bize metin içi âyetlerin ardıllığı ve kronolojisi hakkında bilgi vermektedir. Dolayısıyla bu özelliği ile nesh, en basit sıralamayı sunmaktadır.¹¹

Bununla beraber Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre sistematik biçimde tefsir edilmesinin ilk kez oryantalistlerin çalışmasıyla faal hale geldiği anlaşılmaktadır. Zira mevcut Mushaf'ın tertibinin tefsir yazımında kronolojik bir okuma ve sıralamaya tabi tutulması düşüncesi on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı müsteşrikler tarafından gündeme getirilmiştir. Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in zihninin bir ürünü olduğunu kabul eden müsteşrikler, onu kronolojik olarak okuyarak Hz. Muhammed'i ve onun zihin dünyasını anlamaya ve yorumlamaya çalışmışlardır.¹² Müsteşriklerin kronolojik çalışmalara yönelmelerinin diğer sebebi ise Hz. Peygamber'in risâlet safhalarını, onun nasıl bir gelişme seyri izlediğini ve zamana göre davranışlarında tutarsızlık olup olmadığını anlamaya heveslenmeleridir.¹³ Dolayısıyla nüzûl sırasına göre sistematik tefsir çalışmalarının başlamasında oryantalistler önemli rol oynamışlardır. Bu yüzden ki Kur'ân sûrelerinin nüzûl sırasına göre tertip edilmesi konusundaki oryantalist çabaların İslam dünyasındaki ilk etkileri öncelikle İngiliz sömürgeci altındaki Hindistan'da ortaya çıkmıştır.¹⁴ Fakat müsteşrikler her ne kadar kendi ideolojileri doğrultusunda nüzûl sıralamasıyla ilgili listeler hazırlamışlarsa da Müslümanlar bu yöntemi İslam dünyasının hali hazırda yaşadıkları sorunları çözmeye bir katkı amacıyla benimsemişlerdir. Nitekim Derzeze bu yöntemin en verimli yöntem olduğuna inanmaktadır.¹⁵

Nüzûl sırasını esas alan çalışmaların öncü isimlerine baktığımızda onların aynı zamanda bir tarihçi olmaları dikkat çekmektedir. Bu durum hem Batılı müsteşrikler hem de İslam dünyasındaki âlimler için aynıdır. Söz gelimi Kur'ân sûrelerinin nüzûl süreciyle ilgilenen ve bu konuda bir nüzûl listesi hazırlayan ilk Batılı araştırmacı İskoç asıllı Sir William Muir (ö.1905) adlı bir müsteşriktir.¹⁶ Bu müsteşrik Kur'ân'ı altı merhaleye ayırmıştır. Bunların beşi Mekke, altıncısı Medine merhalesidir. Bu ayrımı Hz. Peygamber'in siresine ve bu konuyla ilgili rivayetlere dayanarak yapmıştır. Araştırmasında eleştirel bir incelemeyle bazı

11 Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu*, s. 108.

12 Mesut Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu*, Araştırma Yayınları, Ankara 2009, s. 17.

13 Yıldırım, *Kur'ân'a Bakışlar-1*, s. 95.

14 Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu*, s. 20.

15 Muhammed İzzet Derzeze, *et-Tefsîru'l-Hadîs, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kâhire 1383, c. 1, s. 10.*

16 Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu*, s. 17.

tarihî bilgiler toplamıştır. Ancak yine de pek çok hataya düşmüş, zayıf rivayetleri almıştır.¹⁷ William Muir, sûrelerin nüzûl tertibini gösteren listeyi Hz. Peygamber'in hayatına dair yazdığı *The Life of Mahomet* isimli eserinin sonuna¹⁸ eklemiştir.

Bu ilk çalışmadan sonra oryantalistler arasında sûrelerin nüzûl sıralamasıyla ilgili çalışmalar yoğun bir şekilde devam etmiştir. Watt'a (1909-2006) göre 19. yüzyıl âlimlerinden bir kaçı, Kur'ân kronolojisinin incelenmesine faydalı katkılarda bulunmuşlardır, ama şu ana kadar bu konudaki en önemli kitap, Theodor Nöldeke'nin, ilk kez 1860'da basılan, *Geschichte des Qorans*'ıdır.¹⁹ Fakat bazı Müslüman âlimlere göre Kur'ân tetkikleri sahasında en tehlikeli neticeler Nöldeke'nin yapmış olduğu tertibe dayandırılmıştır.²⁰

Câbirî'ye (1953-2010) göre ise Nöldeke'nin ortaya koyduğu ve daha sonra Blachere'nin benimseyip uyguladığı bu sıralama ile karşılaştığımızda İbn Abbas (ö.68/687) ve diğerlerinden gelen rivayetlere dayalı olarak yapılan klasik sıralama, nebevî siretin seyrine daha uygundur. Muhtemelen bu sebeptendir ki, Blachere Kur'ân tercümesinin ikinci baskısında bu sıralamayı kullanmaktan vazgeçmiş ve Mushaflarda kullanılan sıralamaya dönmüştür.²¹

İslam dünyasına baktığımızda yine bir tarihçi olan İzzet Derveze'nin Kur'ân'ın nüzûl sırasına ilgi gösterdiği ve ardından bu yöntemle bir tefsir yazımına başladığı görülmektedir. Bazı araştırmacılara göre Muhammed İzzet Derveze (ö.1984) *et-Tefsiru'l-Hadîs* adlı eseri ile İslam dünyasında tefsir tarihinde ilk kez Kur'ân'ı Kerîm'i nüzûl sırasına göre tertip ederek tefsir etmiştir.²² Ancak *et-Tefsiru'l-Hadîs* adlı tefsirinde nüzûl sırasını esas alan merhum Muhammed İzzet Derveze'nin yapmış olduğu şey de yeni değildir. Çünkü o tefsirini yazarken nüzûl sıralamasını Kur'ân'ın iniş süreci üzerine bir tasavvur inşa etmek üzere kullanmış değildir.²³ Derveze'nin, Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsirini yazmayı düşünmesi de *Asru'n-Nebi*, *Siretu'r-Rasul* ve *ed-Dusturu'l-*

17 Subhi Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dersaadet İstanbul, ts., s. 176.

18 Rıza Savaş, Ömer Dumlu, "Nüzûl Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'ân'ın Yorumu", *Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar*, edit.: Bilal Gökür ve diğerleri, İlim Yayıma Vakfı, İstanbul 2010, s. 168.

19 W.Montgomery Watt, *Kur'ân'a Giriş*, çev.: Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998, s. 130.

20 Sâlih, *Mebâhis*, s. 176.

21 Muhammed Abid el-Câbirî, *Kur'ân'a Giriş*, çev.: Muhammed Coşkun, Mana Yayınları, İstanbul 2001, s. 276.

22 Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu*, s. 23.

23 el-Câbirî, *Kur'ân'a Giriş*, s. 277.

Kur'an'ı fi Şuunil-Hayat adlı üç eserini telif ettikten sonra olmuştur.

Günümüzde Kur'an'ın nüzûl sırasına göre tefsir edilmesini Şiilerin daha çok benimsedikleri kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Şiilerin bu yöntemi daha fazla benimsemelerinin sebeplerinden birisi Hz. Ali'nin Kur'an'ı nüzûl sırasına göre tertip etmiş olmasından ileri gelmektedir. "Bilindiği ve Şiilerle Sünnîler arasında yaygın bir kabul gördüğü üzere, ayetlerin teker teker nüzûl zaman ve mekânlarına ilişkin bilgiye ve de Kur'an'a en vakıf kişi Emir'ul-Müminin Ali (AS)'dir. O'nun düzenlediği Mushaf'tan sûrelerin nüzûl sırasına göre tanzim edildiği, ancak Osman (AS) zamanında tedvin edilmiş resmi Mushaf'a muhalefette maslahat görmediklerinden, bunun Velayet Hanedanı'nda korunduğu söylenmiştir. Genel anlamda görünen o ki, günümüzde oryantalistlerin üzerinde çalışmakta olup bir takım yorumlarda buldukları Kur'an sûrelerinin nüzûl sırasına göre düzenlenmesi olayı, daha çok Şiiler arasında revaç bulmuştur."²⁴ Fakat bazı kaynaklarda Hz. Ali'nin cem' ettiği mushafı Eşas'dan başka hiç kimsenin zikretmediği ve Eşas'ın "leyyinu'l-hadis"²⁵ olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'nin Kur'an'ın tamamını ezberlediğini rivayet etmişlerdir ki, Kur'an'ı ezberleyene de Kur'an'ı cem etti denilmektedir.²⁶ Dolayısıyla Hz. Ali'nin Kur'an'ı cemetmesi, ezberlemesi anlamında düşünülebilir.

Bir iddiaya göre çağdaş İslam dünyasında nüzûl sıralaması çalışmaları ilk etapta müsteşriklere bir cevap ama daha ziyade tepki anlamında ortaya çıkmıştır. Bu çalışmayı yapanlar arasında Mirza Ebû'l-Fazl (ö.1956), Sait Yakup Han (ö.1940), Ebû'l-Kasım Azad'ın sekreteri olan, *Tertibu Nüzûli'l-Kur'âni'l-Mecid* isimli eserin müellifi Muhammed Ecmel Han ve Haşim Emir Ali (ö.1987) gibi isimler bulunmaktadır. Uygulamalı çalışmalar kapsamında ise *et-Tefsiru'l-Hadîs* adlı eseriyle İzzet Derveze, *Tefsiru'l-Beyâni'l-Meânî* adlı eseriyle Abdulkadir Molla Huveys Ali Gazi el-Furati ed-Deyrezurî, *el-Medhal ile'l-Kur'ân ve Fehmu'l-Kur'ân'il-Hakîm: et-Tefsiru'l-Vadîh Hasebe Tertibu'n-Nüzûl* adlı eseriyle Muhammed Abid el-Câbirî ve ülkemizde *Beyânu'l-Hak* adlı tefsiriyle M. Zeki Duman²⁷

24 Mehdi Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, çev.: Yasin Demirkıran, Mela Muhammed Feyzullah, Fecr Yayınevi, Ankara 1998, ss. 25-26.

25 "Leyyinu'l-Hadîs", "Hadiste gevşektir" manasına cerh lafızlarındandır. Cerhin birinci mertebesine ve en hafifine delalet eder. Buna göre Leyyin, adalet vasfını kaybettirmeyen bir kusuru görülen ravinin cerhinde kullanılan bir cerh lafzı olmaktadır. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara 1992, s. 202.

26 Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. el-Eşas es-Sicistanî İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, tahk.: Muhibeddin Abdu's-Subhan Vaiz, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrût, 2002, c. 1, s. 170.

27 Savaş, Dumlu, "Nüzûl Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'an'ın Yorumu", ss. 164-165.

gibi müfessirler zikredilebilir. Ayrıca Abdurrahman Habenneke el-Meydânî'nin 15 ciltlik "*Meâricu't-Tefekkür ve Dakâiku't-Tedebbür*" adlı tefsiri de bu yöntemle yazılmış tefsirlere aittir.

2.Kur'ân'ın Nüzûl Sırasının Tespitinde Bazı Zorluklar

Nüzûl sıralamasında en büyük zorluk ayetlerin iniş tarihini tespitle ilgilidir. Yoksa sûreler düzleminde az çok bir konsensüse ulaşılabilmektedir. Bu bağlamda Hartwing Hirschfeld (ö.1934) daha öncekilerin aksine özellikle Nöldeke'nin yaptığı işe muhalif olarak sûrelerden ziyade ayetlerin kronolojisinin yapılması gerektiğini savunmuş ve bu tertibe göre bir çalışma yapmıştır.²⁸ Fakat Mekkî sûrelerde Medenî ayetlerin, Medenî surelerde ise Mekkî ayetlerin bulunduğu bilinen bir vakıdır. Üstelik ayetlerin tertibinin tevkifî olduğuna dair ümmetin icma'sı vardır.²⁹ Ayetlerin kronolojik diziminin yapılması halinde ayetlerin tevkifîliği meselesi gündeme gelecektir ki Mushaf'ın nüzûl sırasına göre tertib edilmesi düşüncesi ayetler ve sûrelerdeki mevcut durumun bütünüyle tağyirini zorunlu kılacaktır.³⁰ İşte bu sorun da ayetler bağlamında kronolojik düzenlemeye engel teşkil eden bir husus olarak karşımızda durmaktadır. Ancak Derveze, Suriye müftüsü Şeyh Ebu Yusr Abidin'den aldığı fetvada: "Tefsir, tilavet edilen bir Kur'ân değildir ki ayet ve sûrelerinin tertibine riayet edilmesi gereksin"³¹ ibaresinden hareketle problemin üstesinden gelmeye çalışmıştır. Yani Derveze'ye göre tefsir tilavet olunan bir Kur'ân değildir. Dolayısıyla nüzûl sıralamasına göre tefsir yazmak mevcut Mushaf tertibine zarar vermez. Mevcut Mushaf tertibinin mühim sayılması 'bu tertibin vahye dayandığı ve bu hususta insanların görüş belirtmelerine imkân verilmediği'³² inancından ileri gelmektedir.

Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tertibindeki ihtilaflar kendisini Mekkî-Medenî ayetlerinin zaten belli etmiş ve bu zorluk doğal olarak ayetlerin kronolojisine de aksetmiştir. Muhtemelen bu büyük ihtilafın sebebi, Mekkî-Medenî ayetlerinin "tedvin asrı" denen hicrî ikinci yüzyıla kadar pek önemsenmemiş olmasıdır.³³ Çünkü Hz. Peygamber zamanında sahabe vahyi ve Kur'ân'ın inişi-

28 Savaş, Dumlu, "Nüzûl Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'ân'ın Yorumu", s. 168; Ayrıca bk. Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu*, s. 139.

29 Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, c. 1, s. 281.

30 Draz, "Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûl Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri", s. 249.

31 Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. 1, s. 10.

32 Şâtıbî, *el-Muwâfakât*, c. 4, s. 267.

33 el-Câbirî, *Kur'ân'a Giriş*, s. 271.

ni müşahade etmişler Kur'ân'ın indiği zamana, mekâna ve esbab-ı nüzûle tanık olmuşlardı.³⁴ Bu yüzden olsa gerek bazı araştırmacılara göre ayetlerin kronolojik sıralamasının %100 kesinlik arz etmemesi bilimsel açıdan önemli bir problem oluşturmakla birlikte, kronolojik esaslı okuma tarzı için ciddi bir sorun teşkil etmemektedir.³⁵ Ancak mesele Kur'ân'ın i'cazı açısından ele alındığında ortada ciddi bir sorunun varlığı devam etmektedir.

Ayetlerin nüzûl sırasını tespitte yönelik çeşitli teklifler ve çalışmalar vardır. Nüzûl sırasına göre ayet ve sûrelerin tespit edilmesinde esbâb-ı nüzûlün, ayetlerin üslubunun, uzunluk ve kısalığının, secilerin, anahtar kavramların ve ifade kalıplarının imkânı üzerine Batıda ve İslâm âleminde çeşitli incelemeler yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Oryantalistler için daha çok âyetlerin uzunluk kısalıkları, edebî özellikleri ve konuları kronoloji için ölçüt olmuştur.³⁶ Esasen bunlar Mekkî-Medenî ayrımında İslâm âlimlerinin belirttiği kıstaslardandır. Fakat bu kıstasları farklı şekilde kullanan ve farklı sonuçlara ulaşan oryantalistler vardır. Mesela Watt (1909-2006) secilerden yola çıkarak Kur'ân'ın revize edildiğini ifade etmektedir.³⁷

Nüzûl sıralamasını tespit etmede Mekkî-Medenî, esbâbu'n-nuzûl ve nesh konuları birbirini açıklayan ve tamamlayan ilimler³⁸ sayılabilir. Bu meyanda esbâb-ı nüzûl'un, ayetlerin sıralamasını belirlemedeki rolüne dair çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Söz konusu araştırmaların birisinde, İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328) "nüzûl sebebi rivayetlerinde gözetilen amacın, ayetin anlamını kolaylaştırmak olduğunu, dolayısıyla nüzûl sebebi açısından bu rivayetlerin gerçek olabileceği gibi, sanal da olabileceğini, bu yüzden bunlara ihtiyatla yaklaşmak gerektiği" tarzındaki görüşlerine de itibar edilerek, nüzûl sebebi rivayetlerinin ayetleri tarihlendirme konusunda bizi isabetli sonuçlara götürebileceği gibi, yanıltıcı da olabileceği³⁹ ifade edilmiştir. Buna göre sebep-i nüzûl rivayetleri ayetlerin nüzûl sırasını belirlemede kâfi değildir. Aynı şekilde oryantalistlerin de bu sahada yaptığı çalışmaların iyi netice verdiği söylenemez. Nitekim bazı araştırmacılar, oryantalist literatürün âyetlerin tarihlendirilmesi

34 Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, c. 1, s. 161; Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 220.

35 Murat Sülün, *Kur'ân Kılavuzu*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, s. 149.

36 Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu*, s. 229.

37 Watt, *Kur'ân'a Giriş*, ss. 109-111.

38 Gözeler, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu*, s. 107.

39 Ali Rıza Gül, "Kur'ân Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzûl Sebeplerinin Rolü", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, Ankara 2004, c. 7, sayı: 19, ss. 198-199.

konusunda katkısının çok fazla olmayacağı kanaatindedirler.”⁴⁰

3.Kur’ân’ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesinin Gerekçeleri

Daha önce değindiğimiz gibi Kur’ân’ın nüzûl sırasına yönelik çalışmalar oryantalistlerin etkisiyle yol almıştır. Kanaatimizce oryantalistlerin bu tür çalışmalara ilgi göstermelerinin bir sebebi de Kur’ân’ı dağınık, düzensiz bir kitap olarak algılamaları ve bu minvalde ona bir düzen kazandırma arzularındır. Nitekim sûrelerin, kronolojisine veya içeriğine göre değil de uzunluklarına göre dizilmesinin tuhaf olduğunu söyleyen Rus oryantalist L. İ. Klimoviç’e göre, “Kur’ân’ı okumaya başlayan her okuyucuyu ilk olarak şaşırtan kronolojik sırasındaki aksamalar ve özellikle mana sırasındır”.⁴¹ Çağdaş düşünürlerden Arkoun ise adeta diğer bazı oryantalistlere tercüman olarak şunları kaydetmektedir: “Kur’ân, düzensiz sunuşuyla, alışılmamış konuşma yöntemiyle, coğrafi, tarihî, efsanevî, anıştırmalarının, tekrarlarının, tutarsızlıklarının bolluğuyla, kısacası ne zihinsel işlemlerimizde ne de fiziksel, toplumsal, ekonomik, ahlakî bağlamımızda somut dayanaklar olarak artık hiç yer almayan bütün bir işaretler topluluğuyla açıkça bıktırıcıdır.”⁴²

Kur’ân’ın nüzûl sırasına göre tertip edilmesi bütün İslam ülkelerinde yankı bulmuş ve sebepleri de izah edilmeye çalışılmıştır. Mesela bu konu Mısır’da Yusuf Raşid tarafından “Rattıbu’l-Kur’ân’el-Kerîm Kemâ Enzelehullah” (=Kur’ân’ı Kerîm’i Allah’ın inzal ettiği üzere tertip edin) adlı araştırmasıyla gündeme gelmiştir. Raşid bu araştırmasında Kur’ân’ın nüzûl sırasına göre tertip edilmesinin gerekçesi olarak mevcut Mushaf tertibindeki kendince zaaf olarak gördüğü noktaları serdetmiştir. Raşid’e göre mevcut Mushaf tertibi fikirleri bulandırmakta, Kur’ân’ın nüzûlünden beklenen faydaları zayi etmekte, teşride tedric metoduna ters düşmekte ve düşüncenin tabii akışını ifsad etmektedir. Çünkü okuyucu Mekkî sûreden Medenî sûreye geçtiğinde şiddetli bir sarsıntıya uğramaktadır.⁴³ Dikkat edilirse burada da Kur’ân’ın alışılmadık tertibine ve onun dağınık bir kitap olduğuna dair bir vurgu vardır.

Genellikle bu yöntemin tedricîlik açısından getirdiği faydalara temas edil-

40 Gözeler, *Kur’ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu*, s. 230.

41 L.İ. Klimoviç, “Kur’ân Metninin Oluşumu ve Tertibi”, çev.: M. Kemal Atik, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kahramanmaraş 2004, sayı: 4, s. 151.

42 Muhammed Arkoun, *Kur’ân Okumaları*, çev.: Ahmet Zeki Ünal, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 81 vd.

43 Draz, “Kur’ân-ı Kerim’in Nüzûl Sırasına Göre Tertip Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri”, s. 247.

diği görülmektedir. Nitekim Derveze bu yöntem hakkında şunları kaydetmektedir: “Biz Kur'ân'ı anlama ve ona hizmet etmede bu yöntemin en üstün yöntem olduğuna inanıyoruz. Çünkü bu yöntem sayesinde Nebvî seyrin aşamalarını izlemek mümkün olduğu gibi, tenzîlin merhalelerini de en açık ve detaylı şekliyle izlemek mümkündür. Bu yöntemle okuyucu Kur'ân'ın indiği atmosfere girecek, Kur'ân'ın indiği ortamı ve o ortamla olan münasebetini ve boyutlarını görecektir böylece tenzîlin hikmeti kendisine tecelli edecektir.”⁴⁴

Kur'ân'ın nüzûl sırasına ilişkin çalışmalarıyla tanınan ve İran'da Humeyni döneminin ilk başbakanlarından olan Azeri asıllı Mehdi Bâzergan (1907-1995) ise *Adım Adım Vahiy* adlı kitabının önsözünde bu tarz metodu tercih etmesinin sebebini şöyle açıklamaktadır: “Bu tefsir ve tedebbür çabası; yetmiş yıllık Kur'ân eğitim-öğretimi ile İran toplumunda Kur'ân eğitimi, Kur'ân'la amel bağlamındaki araştırmalar ve bunun nisbi olarak uygulamaya konulmasıyla elde edilen deneyimlerin mahsulü olmaktadır.”⁴⁵ Buna göre Bâzergan'ın bu yöntemi benimsemesindeki dominant faktör bu metodun bir tecrübenin ürünü olmasından ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilmesinden kaynaklanmaktadır. Bâzergan'ın nüzûl sıralamasını esas alarak yapılan tefsire ehemmiyet vermesinin en önemli gerekçelerinden birisi de ilahî beyanları tarafsız ve realist biçimde anlamaya çalışma iddiasıdır.⁴⁶

Bâzergan, sûrelerin nüzûl sıralarına göre düzenlenmiş olan cetvellerindeki çoğu birbiriyle mutabakat arz etmeyen problemin “Kur'ânî Vahyin Gelişim Süreci” adlı kitabının telifiyle aşıldığını kaydetmektedir.⁴⁷ Ne var ki bazı araştırmacılar Bâzergan'ın yapmış olduğu kronolojinin mesnetsiz olduğunu⁴⁸ iddia etmektedirler. Buna rağmen *Kur'ânî Vahyin Gelişim Süreci* adlı kitabıyla kronolojik problemi aştığını düşünen Bâzergan, daha sonra *Adım Adım Vahiy* adlı kitabıyla bu yönde bir tefsir denemesine girişmiştir.

Öte yandan bir görüşe göre Kur'ân'ın vermek istediği mesajın, insan hayatında çok kısa bir dönem sayılacak 23 yılda bir toplumu nasıl inşa ettiği konusu, hep bir soru işareti olarak araştırmacıların ve aynı şekilde Batılıların da dikkatini çektiği için Kur'ân'ın kronolojik sırasını kurma çalışmaları yapılmıştır.⁴⁹ Böylece toplumsal değişimin yasaları keşfedilmeye çalışılmıştır. Bu tür bir

44 Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. 1, s. 9.

45 Mehdi Bâzergan, *Adım Adım Vahiy*, çev.: Yasin Demirkıran, Fecr Yaynevi, Ankara 1999, s. 20.

46 Bâzergan, *Adım Adım Vahiy*, s. 27.

47 Bâzergan, *Adım Adım Vahiy*, s. 22 vd.

48 Gül, “Kur'ân Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzûl Sebeplerinin Rolü”, s. 192.

49 Savaş, Dumlu, “Nüzûl Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'ân'ın Yorumu”, s. 163.

anlayışın pozitivist düşünceden etkilendiğini söylemek mümkündür.

Kur'ân'ın indiği ortamın Kur'ân'ı anlamaya büyük faydalar sağlayacağı yönündeki genel mülahazalar günümüzde daha vurgulu bir hale gelmiş ve bu durum nüzûl sıralamasına ilişkin çalışmalara bir ivme kazandırmıştır. Bazı araştırmacılar nüzûl kronolojisine dönük çalışmaları esbâb-ı nüzûl çalışmaları kadar ehemmiyetli görmektedirler. Zira ayetlerin kronolojisi ile nüzûl sebeplerini bir bütün olarak değerlendirmek ve onu tarihî bir veri alanı olarak görmek bizi hem Kur'ân hem de ilk dönem toplumu hakkında daha sağlam ve esaslı bir kavrayışa taşıyabilir. Öyleyse ayetlerin kronolojisini çıkarmaya yönelik çalışmalar, esbâb-ı nüzûl çalışmalarının kendisi kadar önemli sayılmalıdır.⁵⁰ İşte bütün bu sebepler Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsir edilmesinde rol oynamıştır.

Kanaatimizce Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsirini gündeme taşıyan en önemli faktörlerden birisi, sosyal değişimlerle başkalaşmış olan modern dünyada Müslümanların yaşadığı kafa karışıklığını nüzûl sürecini aşama aşama takip ederek izale etme ve bir diriliş hareketi başlatma düşüncesidir. Esasen çağdaş tefsir hareketlerinin ekserisinde İslam toplumlarının bilinçlenmesine ve ıslahına yönelik vurguların ağırlıklı olduğu müşahede edilen bir husustur. Bu bağlamda Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması için mevcut Mushaf tertibinin dışına çıkmayı göze alan müfessirlerin bütün bu çabalarına birer deneme olarak şans vermek uygun olacaktır. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki Kur'ân'a, rastgele düzenlenmiş bir mimari eser muamelesi yapamayız, çünkü Kur'ân metni mantığın değil vahyin ürünü olan beyânî bir metindir. Kur'ân metninin bu beyânî özelliği onu açık hale getirir.⁵¹

4.Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesinin Faydaları

Sorulması gereken en önemli şey, nüzûl sırasına göre tefsir çalışmalarının Kur'ân'ı anlamaya ne derece katkı sağladığıdır. Bu sorunun cevabını bulmak için nüzûl sırasına göre yapılan tefsirlere bakmak gerekir. Çünkü Kur'ân'ı anlamada kullanılan bir metodun faydasını o metodu uygulayan müfessirin eserinden analiz etmek mümkündür. Mesela bazı araştırmacılara göre, Derveze'nin, tefsirini nüzûl tertibine uyararak yazması eserine bazı olumlu katkılar sağlamış ve bu tutum onun diğer müfessirlerin bazı rivayetlerin etkisinde kala-

50 Selim Türcan, "Tefsir Tarihçiliği Bağlamında Klasik Esbâb-ı Nüzûl Yaklaşımının Değerlendirilmesi", *İslamî İlimler Dergisi*, Bahar 2007, sayı: 1, s. 135.

51 el-Câbirî, *Kur'ân'a Giriş*, s. 277.

rak yaptıkları hataları yapmamasını, bazı zayıf veya uydurma rivayetleri sahih kabul ederek zor durumlara düşmemesini sağlamıştır.⁵²

Aslında nüzûl sırasına göre yapılan tefsir çalışmalarında gözetilen gaye, Mekkî-Medenî ayrımı ve bunun faydaları hakkındaki mülâhazaların genişletilmiş halidir. Çünkü Mekkî-Medenî ayrımında özellikle nasîh-mensuhun bilineceği ve teşrîf tarihinin daha iyi anlaşılacağına dair bir faydadan bahsedilmektedir.⁵³ Bu minvalde bir kısım fakihler Kur'ân'ı anlamada Medenî sûrelerin Mekkî sûreler üzerine tenzil edilmesinin ve aynı şekilde Mekkî sûrelerin birbiriyle, Medenî sûrelerin de birbiriyle nüzul sırasına göre tertiplenmesinin doğru olacağını⁵⁴ söylemişlerdir. Günümüzde ise bu çerçeve daha da genişletilerek toplumsal ıslahata katkı sunacak boyutların keşfedilmesi cihetine gidilmiştir.

Kanaatimizce nüzûl sırasına göre tefsir yapmak çok farklı bakış açılarını besleyebilecek bir niteliğe sahiptir. Mesela nüzûl sırasına itibar eden bir eğitimci eğitim ilke ve yöntemlerini, bir ekonomist yoksulluk ve gelir paylaşımının sınıflar arası dağılımını, bir politikacı farklı grupların yönetiminin nasıl sağlandığını vb. konularında kendince zengin malzeme çıkararak yorumlayabilir. Gerçi bu durum mevcut Mushaf tertibi için de söz konusudur. Ancak nüzûl sıralamasında bu farklılıklar daha belirginlik kazanmaktadır. Nitekim nüzul sırasına göre yapılan tefsirlerde tek tip bir anlayışın ortaya çıkmamış olması da bu zenginliğin bir göstergesidir. Örneğin Derveze yazdığı tefsirde görüşlerini daha çok Mısır'da hâkim olan İslah Ekolünden beslenerek ortaya koyarken; *el-Beyanu'l-meânî* adlı eseriyle Kur'ân'ı baştan sona nüzûl sırasına göre tefsir eden ve Nakşibendî tarikatına mensup olan Abdulkadir Molla Huveyş Ali Gazi el-Furati ed-Deyrezurî (ö.1978) ise daha çok tasavvufî bir yöneliş sergilemiştir.⁵⁵

Nüzûl sırasına göre yapılan tefsirlerde Kur'ân'ın bütünlüğüne özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu yöntemle kaleme alınan bir kısım tefsirlerde her ayete, numaralarına göre müstakil birer ayet olarak değil, belli bir manayı, belli bir maksadı ya da hükmü ifade eden ayetten/ayetlerden oluşturulmuş tematik paragraflar hâlinde ve Resulullah'a (s.a.v.) bir vahiy hâlinde/celsede indirilen pasaj bütünlüğü göz önünde bulundurularak mana verilmiştir. Özellikle bu iki yöntem sebebiyle pek çok müfessirin düştüğü anlama hatasına düşmekten korunulmuş ve birçok meâl ve tefsirdeki hatalar da düzeltilmiştir.⁵⁶

52 Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu*, s. 166.

53 Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, c. 1, s. 161; Ebû Şehbe, *el-Medhal*, s. 220.

54 Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, c. 4, s. 256.

55 Okumuş, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu*, s. 25 vd.

56 <http://zekiduman.com/kitaplar.html> (erişim: 02.03.2013)

Câbirî bu yöntemin müfessiri temel metodolojik hatadan kurtarabileceğini ve Kur'ân'ın bütünlük içerisinde tefsir edilmesine katkı sağlayacağını söyler. Ona göre Kur'ân ayetlerinin bağlamı şu iki hususun birlikte dikkate alınması ile tespit edilir. Birincisi; ele alınan ayetin öncesinde ve sonrasında yer alan ayetlerden oluşan pasaj; ikincisi ise, ayetin nüzûl şartları -yani içerisinde yer aldığı sûrenin nüzûl sıralamasındaki yeri- diğer ayetlerle ilişkisi ve muhatap kitlesinin açıklığa kavuşturulması. Bunlara ilaveten bir de "Kur'ân'ın kimi ayetleri kimi ayetlerini açıklar" prensibi ile hareket etme gerekliliği söz konusudur. İşte bütün bunlar dikkatle uygulanmalıdır ki yapılan yorum "Arap ufku" nun, yani Kur'ân'ın indiği dönemdeki Arap toplumunun kültür ve yaşam atmosferinin dışına çıkmasın.⁵⁷

Nüzûl sırasına göre tefsir çalışmalarının Kur'ân'ın bütünlüğüne dikkat etme hususunda konulu tefsiri de etkilediği söylenebilir. Çünkü konulu tefsir yönteminde konuyla ilgili ayetlerin mümkün merteye nüzûl sırasına göre değerlendirilmesi⁵⁸ vurgulanmaktadır. Bu açıdan iki yöntem arasında bir bağ kurmak mümkündür.

Esasen nüzûl sırasının siretle iç içe geçirilmesi hadislerin de Kur'ân tefsirinde daha içkin olmasını intaç eder. Siret bilgisi bir yandan ayetlerin daha somut biçimde anlaşılmasına yardımcı olurken; diğer yandan Kur'ânî perspektif de tarihî verilerin eleştirel okunmasına katkıda bulunur. Böylece gerçekçi bir tarih algısı inşa edilebilir.

Nüzûl ortamının tahlili Kur'ân dilinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunar. Çünkü dil kültürün taşıyıcısıdır. Kur'ân'ın indiği kültür havzasını Kur'ân paralelinde okuduğumuzda birçok muğlâk gözükken ifade kendisini ifşa edecektir.

5.Kur'ân'ın Nüzûl Sırasına Göre Tefsir Edilmesine Eleştirel Bakış

Kullanılan her metodun kendi çapında avantajlarının yanında tenkide açık yönleri de bulunmaktadır. Çünkü her tefsir hareketi, kalkış noktasını çok defa tefsire gereğinden fazla yansıtmıştır. Bu manada nüzûl sırasına göre tefsir hareketinin de tarihsel arka planı gereğinden fazla önemseddiği ve bu yüzden yapılan tefsirin bazen Kur'ân bağlamının dışına taşmasına yol açtığı⁵⁹ görülmektedir. Hatta bu tür tefsirlerde ayetlerin meâli verilirken bile o ayetle ilgili riva-

57 el-Câbirî, *Kur'ân'a Giriş*, s. 102.

58 Mevlüt Güngör, *Kur'ân Araştırmaları I*, Kur'ân Kitaplığı, İstanbul 1995, s. 12.

59 Polat, "Tefsirin Güncel Sorunları ve Örnek Türkçe Meâller", s. 266.

yetlerin meâl serbest biçimde yansıtıldığı görülmektedir. Mesela *Beyânu'l-Hak* adlı Meâl-Tefsir'de ayetlere meâl verilirken, rivayetlerin etkisinde kalındığı ve dolayısıyla bu rivayetlerin ayet meâllerine yansıtıldığı⁶⁰ söylenmektedir. Kanatımızca bu durum sebab-i nüzûle ve ayetlerin bağlamını tespite yönelik gösterilen titizliğin bir yansımasıdır.

Kur'an'ın nüzûl sırasına göre tefsir edilmesi semantik çalışmaların yapılmasına en elverişli usullerden birisidir. Ancak semantik tahlillerin bu çeşit tefsirlerde ne kadar yer bulduğu tartışmaya açık konumdadır. Oysaki ayetlerin indiği ortamı önceleyen bu yöntem, dil-kültür ilişkisi üzerinden daha fazla aydınlatıcı analizler sunabilir.

Ülkemizde önce mevcut Mushaf tertibine göre yayınlanan bazı tefsirler daha sonra nüzûl sırasına göre de yayınlanmış ama içerikte bir değişiklik olmamıştır.⁶¹ Bu durum nüzûl sırasına göre yapılan hem meâl hem de tefsirlerin halkın dikkatini cezbedtiği ve bu manada ticarî bir gaye güttüğünü de göstermektedir. Hatta Elmalılı'nın bile nüzûl sırasına göre Kur'an meâli yayınlanmış durumdadır. O halde nüzûl sırasına göre yazılan bazı meâl ve tefsirlerin moda uymak kabilinden olduğu ve kullandıkları tefsir yöntemini pek de ciddiye almadıkları iddia edilebilir. Ancak söz konusu zaafın farkında olan ve bu duruma ilişkin açıklama yapma mecburiyeti hisseden müfessirler de vardır. Mesela önce mevcut Mushaf sıralamasına göre yayınlanan, daha sonra ise nüzûl sırasına göre içeriği hiç değiştirilmeden yayınlanan bir meâl-tefsirde şöyle bir açıklama yapılarak muhtemel tenkitler bertaraf edilmeye çalışılmıştır: "Bu meâl-i şerif, işin en başında nüzûl sırası gözetilerek hazırlanmıştı. Açıklayıcı notlar yerleştirilirken de bu sıra gözetilmişti. Fakat bir takım gerekçelerle, basıkda önceliği Mushaf sıralı olanı aldı. Nüzûl sıralı baskıyı Kur'an okurunun istifadesine sunmak ancak şimdi nasip oldu."⁶²

Nüzûl sırasına göre yazılan tefsirlerde ekseriyetle sûrelerin tanıtımına ve muhtevasına yönelik bazı malumat aktarılmaktadır. Bu özellik çağdaş tefsirin artık bir karakteri olmuştur denebilir. Açıkçası bu güzel bir uygulamadır. Mesela *Beyânu'l-Hak* adlı tefsirde her sûrenin meâl ve tefsirinden önce, o sûreyi okuyucuya tanıtmak ve dikkatlerini sûrenin tarihî bağlam ve anlamı üzerine teksif etmek maksadıyla sûrenin tarihî/kültürel arka plânını, varsa şayet, özel

60 Naif Yaşar, "Beyânu'l-Hak Adlı Meâl-Tefsir Üzerine Bir Eleştiri", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Rize 2012, sayı: 2, ss. 209, 229.

61 Mesela bk. R.İhsan Eliaçık, *Yaşayan Kur'an*, İnşa Yayınları, İstanbul 2011.

62 Mustafa İslamoğlu, *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012, s. IX.

nüzûl sebebini de kapsayacak şekilde muhtevasıyla ilgili -bir ya da iki; birkaç sûrede ise, üç ve dört sayfa hâlinde- özet bilgi verilmiştir.⁶³ Gerçi sûrelerin tanıtımı, isimleri, konusu ve ana hedefi ile ilgili bilgiler klasik bazı tefsir kaynaklarında da verilmiştir. Mesela, Firûzâbâdî'nin (ö.817/1415) *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz* adlı tefsirinde sûrelerin muhtevasına yönelik bilgiler serdedilmektedir. Dolayısıyla bu yeni bir şey değildir. Ancak nüzul sırasına göre yazılan bazı tefsirlerde bu uygulama abartılı bir hal almış ve bu yüzden tenkit edilmiştir. Örneğin *Hayat Kitabı Kur'ân* adlı meâl-tefsirde "Hicr Sûresi'nin ana konusu insandır." Mâide Sûresi için "sûrenin maksadı insana kontrollü ve kurallı yaşama disiplini kazandırmaktır. "Meryem Sûresi'nde "asıl amaç, Hz. Peygamber'in şahsiyetini inşadır." "Enfâl sûresi tek cümlede özetlenebilir (...). Sadece savaş ahlakını değil, aynı zamanda ahlak savaşını da öğretir" şeklindeki beyanlar, "murâd-ı ilahî nasıl bu şekilde ifade edilebilir? Allah Celle Celalüh'ün kastını tespit mümkün müdür? Bir insanın kaleminden çıkan bir metnin ana fikrini yazarıyla aynı cümleler ile ifade mümkün olmazken bu, Kur'ân için nasıl mümkün olabilir? Yine bir sûre, bir cümleyle özetlenebilir mi?"⁶⁴ düşüncesiyle eleştirilmiştir.

Anladığımız kadarıyla Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsir edilmesinde başarının yakalanması, sosyal bilimlere dayalı olarak bir kazı yapılmasını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla bu tarz tefsirle uğraşanların sosyal bilimler sahasında en azından sosyoloji, psikoloji, antropoloji ve tarih gibi birkaç birimde az çok uzmanlaşmaları icap eder. Ne var ki bu tarz tefsir yazan bütün müfessirlerin sosyal bilimlerle ilişkisinin ciddi düzeyde olduğunu söylemek mümkün değildir. Gerçi Derveze bir tarihçi, el-Câbirî ise bir düşünür olarak elbette ki bu tefsire katkıda bulunmuşlardır. Hatta el-Câbirî'nin *Fehmu'l-Kur'âni'l-hakîm: et-Tefsîru'l-vâdih hasebe tertibi'n-nüzul* adlı eserinin tefsir alanına önemli katkılar sağlayacak ve tefsir yazımına yeni soluklar ve ufuklar kazandıracak nitelikte bir eser⁶⁵ olduğu söylenmiştir. Fakat yine de nüzûl sırasına göre yapılmış mevcut tefsirlerin, ilim dünyasında çeşitli tartışmalara sebep olmalarına rağmen henüz beklenen farklılığı ortaya koydukları iddia edilemez. Ama uzun vadede, diğer birikimlerin de etkisiyle kendi çapında beklentilere cevap verebilecek bir

63 <http://zekiduman.com/kitaplar.html> (erişim: 02.03.2013).

64 Halis Demir, "Hayat Kitabı Kur'ân-Gerekçeli Meâl-Tefsir Üzerine", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2011, sayı: 36, s. 157.

65 Mesut Okumuş, "Muhammed Abid el-Câbirî, Fehmu'l-Kur'âni'l-hakîm: et-Tefsîru'l-vâdih hasebe tertibi'n-nüzûl, Merkezu Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut 2008-2009", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum 2009, c. 8, sayı: 16, s. 182.

noktaya ulaşabilir.

Sonuç

Oryantalistlerin Kur'an çalışmaları sahasında İslam dünyasına yaptıkları en bariz etkilerden birisi Kur'an sûrelerinin nüzûl sürecine ilişkin yeni listeler çıkarmaları olmuştur. Hazırlanan listeler nihayetinde bu yöntemle Kur'an'ın tefsir edilmesine iyi bir zemin hazırlamıştır.

Aslında nüzûl sırasına göre cetvellerin oluşturulması İslam dünyasına ait bir olgudur. Nitekim birçok âlimin bu yöndeki çalışmaları İslamî kaynaklarda zikredilmiştir. Ancak bu usûle dayalı olarak sistematik biçimde Kur'an'ın tefsir edilmesi müsteşriklerin çalışmaları ile faal hale gelmiştir. Bununla birlikte müsteşrikler Kur'an'ı dağınık, tertipsiz bir kitap ve Hz. Muhammed'in bir ürünü olarak değerlendirdikleri için nüzul sıralamasına ilgi gösterirken; müfessirler bu yöntemi genel itibariyle Kur'an'ı daha iyi anlamının bir vasıtası olarak görmüşlerdir.

Kur'an'ın nüzûl sırasına göre tertip ve tefsir edilmesinin Kur'an'ın muhtevasının detaylı bir dökümünün çıkarılmasına katkısı olmuştur. Nüzûl sırasına göre tefsir yapılması bir bakıma Kur'an'ı anlamının onu yaşamayla birlikte ele alınması gereğini ihsas ettirmektedir. Bu yöntemde öne çıkan eğilim Kur'an'ın canlı bir hitap ve mahza hidayet kaynağı oluşudur. Zaten Kur'an'ın Hz. Peygamber'in sreti eşliğinde okunmasının esas alınması, Kur'an'ı canlı bir hitap olarak telakki etmenin bir neticesidir.

Bu yöntemin tarih bilgisine koşut olarak metni anlamaya çalışması ve dilin kültürle olan ilişkisini gözetmesi dinamik bir bakış açısı kazandırmaktadır. Ne var ki bu tarzda yazılan tefsirlerde semantik analizler tatmin edici boyutta değildir. Hâlbuki bu usûl semantik analizler için oldukça elverişli bir bünyeye sahiptir.

Kur'an tefsirinde geliştirilen her yöntem kendi döneminin paradigmasından izler taşır. Bu yönüyle nüzûl sırasına göre yazılan tefsirlerin pozitivistten etkilendiği sezilmektedir. Çünkü yirmi üç yıl zarfında gerçekleşen köklü değişimlerin sebebini araştırarak çeşitli toplumsal yasalara ulaşmak pozitivist bir bakışı anımsatmaktadır.

Kur'an'ın nüzûl sırasına göre tefsir edilmesinin Müslümanlarda gerçekçi bir tarih bilincinin oluşmasına katkı sunacağı söylenebilir. Çünkü siyeri Kur'an paralelinde okumak, tarihi, rivayet görüntüsünden kurtaracak, daha realist bir bakış açısı kazandıracaktır. Müslümanların Kur'an ve Hz. Peygam-

ber'le daha iyi duygudaşlık yapmalarına katkıda bulunacaktır.

Kur'ân'ın nüzûl sırasına göre tefsir edilmesi, Mekkî-Medenî, tenasüp, i'caz, nesh, esbâb-ı nüzûl ve Kur'ân'ın tertibi gibi Kur'ân ilimlerinin yeniden tartışılmasıyla iç içe olmuştur. Bu yönüyle ilim dünyasına bir hareketlilik kazandırdığı söylenebilir. Ne var ki bu hareketlilik içerisinde yenilik adına bazı savruk fikirlerin serdedildiği de bir gerçektir.

Anladığımız kadarıyla Kur'ân'ı nüzûl sırasına göre tefsir etme yönteminde Kur'ân'ı bir metin olarak değil canlı bir hitap olarak görme anlayışı ağırlıktadır. Bu yöntem bir takım sosyolojik ve psikolojik prensiplerin ortaya konulmasında elverişli gözükmektedir. Yine bu yöntem Kur'ân'ın bütünlüğünü berrak biçimde gösterme potansiyeline sahiptir. Fakat bu tür tefsirlerden henüz beklenen neticenin alındığı iddia edilemez.

Kaynaklar

- Arkoun, Muhammed, *Kur'ân Okumaları*, çev.: Ahmet Zeki Ünal, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- Bâzergan, Mehdi, *Adım Adım Vahiy*, çev.: Yasin Demirkıran, Fecr Yayınevi, Ankara 1999.
- Bâzergan, Mehdi, *Kur'ân'ın Nüzûl Süreci*, çev.: Yasin Demirkıran, Mela Muhammed Feyzullah, Fecr Yayınevi, Ankara 1998.
- Demir, Halis, "Hayat Kitabı Kur'ân-Gerekçeli Meâl-Tefsir Üzerine", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 36, Erzurum 2011, ss. 149-176.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru İhyâ'î'l-Kutubî'l-Arabiyye, Kâhire 1383.
- Draz, Muhammed Abdullah, "Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûl Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifine Edebi Eleştiri", çev.: Ahmed Nedim Serinsu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1997, Cilt: XXXVII, ss. 245-261.
- Ebû Şehbe, Muhammed, *el-Medhal li Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Livâ, Riyâd 1987.
- ed- Dureysî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyyûb, *Fedâilu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1987.
- el-Câbirî, Muhammed Abid, *Kur'ân'a Giriş*, çev.: Muhammed Coşkun, Mana Yayınları İstanbul 2011.
- Eliaçık, R.İhsan, *Yaşayan Kur'ân*, İnşa Yayınları, İstanbul 2011.
- Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, çev.: Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbaoğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- Gözeler, Esra, *Kur'ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.
- Gül, Ali Rıza, "Kur'ân Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzûl Sebeplerinin Rolü", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, sayı: 19, Ankara 2004, ss. 191-220.
- Güngör, Mevlüt, *Kur'ân Araştırmaları-I*, Kur'ân Kitaplığı, İstanbul 1995.
- <http://zekiduman.com/kitaplar.html> (erişim: 02.03.2013).
- İbn Âşûr, Muhammed Fâdîl, *et-Tefsîr ve Ricâluhu*, Mecmeu'l-Buhûsi'l-İslâmî, 1970.
- İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. el-Eşas es-Sicistanî, *Kitâbu'l-Mesâhif*, tahk. Muhibbeddin Abdü's-Subhan Vaiz, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrût, 2002.
- İslamoğlu, Mustafa, *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'ân*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Klunoviç, L.İ., "Kur'ân Metninin Oluşumu ve Tertibi", çev.: M. Kemal Atik, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kahramanmaraş 2004, sayı: 4, ss.143-158.

- Okumuş, Mesut, "Muhammed Abid el-Câbirî, Fehmu'l-Kur'âni'l-hakîm: et-Tefsîru'l-vâdih hasebe tertîbî'n-nüzul, Merkezu Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, (c. I-III), Beyrut 2008-2009", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum 2009, Cilt: 8, sayı: 16, ss. 177-182.
- Okumuş, Mesut, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu*, Araştırma Yayınları, Ankara 2009.
- Paçacı, Mehmet, *Kur'an'a Giriş*, İSAM Yayınları, İstanbul 2006.
- Polat, Fethi Ahmet, "Tefsirin Güncel Sorunları ve Örnek Türkçe Meâller", *Tefsir El Kitabı*, edit.: Mehmet Akif Koç, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- Sâlih, Subhi, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dersaadet İstanbul, ts.
- Savaş, Rıza; Ömer Dumlu, "Nüzûl Sırasına Göre Ayet Ayet Kur'an'ın Yorumu", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, edit.: Bilal Gökür ve diğerleri, İlim Yayma Vakfı, İstanbul 2010.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman Ebû Bekr, *el-Itkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, ts.
- Sülün, Murat, *Kur'an Kılavuzu*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.
- Şâtîbî, İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâfî, *el-Muvâfakât*, Dâru İbn Affân, 1997.
- Türcan, Selim, "Tefsir Tarihiyle Bağlamında Klasik Esbâb-ı Nüzûl Yaklaşımının Değerlendirilmesi", *İslamî İlimler Dergisi*, Bahar 2007, Yıl: 2, sayı: 1, ss. 119-138.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara 1992.
- Vahidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1998.
- Watt, W. Montgomery, *Kur'an'a Giriş*, çev.: Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1998.
- Yaşar, Naif, "Beyânu'l-Hak Adlı Meâl-Tefsir Üzerine Bir Eleştiri", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Rize 2012, sayı: 2, ss. 193-232.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an'a Bakışlar 1*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2011.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazîm *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1995.